

Kapitoly z
fonetiky a
fonologie
českého jazyka

Marek Lollok

Fonetika a fonologie

- jazykovědné disciplíny, které z různých aspektů studují zvukovou realizaci lidské řeči tvořenou za pomoci mluvních orgánů
- zatímco fonetika se přednostně zaměřuje na zkoumání zvukových prvků jazyka z hlediska jejich objektivních (artikulačních, akustických apod.) vlastností, pro fonologii jsou relevantní jen ty vlastnosti zvukových prvků, které mají v daném jazyce určitou komunikativní funkci.

Fonetika

- zkoumá zvukový signál lidské řeči
- zabývá se materiální stránkou zvukových výrazových prostředků jazyka
- studuje činnost mluvních orgánů při řeči, charakter výsledného zvuku a jeho sluchové hodnocení
- (oblast parole)

Fonetika zkoumá jazyk z hlediska:

1. fyziologicko-artikulačního (z hlediska mluvčího)
2. akustického (z hlediska posluchače)
3. funkčního (z hlediska rozlišování významu)

Fonologie

- sleduje zvukové jednotky a složky zvukového signálu, které jsou v daném jazyce významotvorné; tj. jsou schopny rozlišovat slova a slovní tvary, ale i výpovědi s různou komunikační funkcí
- popisuje zvukovou stránku jazyka z hlediska její struktury
- (oblast langue)
- např. pere x bere; car x cár; změna intonace

Fonetika

- obecná x konkrétního jazyka
- synchronní x diachronní
- aplikovaná

Spolupráce s jinými vědními obory

- lingvistika, ortoepie, anatomie, fyziologie, speciální pedagogika, logopedie, foniatrie, akustika, psychologie, estetika...

Artikulace (člámkování)

- koordinovaná činnost mluvních orgánů, při níž vzniká mluvená řeč
- skládá se z hlásek

Hláska (fón)

- základní jednotka zvukového plánu lidské řeči; nejmenší rozpoznatelní jednotka (konkrétní zvuk jazyka)
- samohlásky („volnost“; tón); souhlásky („překážka“; šum)
- reálná reprezentace fonému

Foném

- minimální zvukový prvek, schopný rozlišovat samostatné jednotky významové (slova, tvary slov)
- jednotka abstraktní, je prvkem systému, nikoli mluvení

Grafém

- grafická značka využívaná v psané podobě jazyka

Ortoepie

- nauka o spisovném užívání správně tvořených hlásek (pravidla, norma spisovné výslovnosti)
- norma existuje přímo v jazyce, jedná se o soubor objektivně existujících pravidel, která uživatelé daného jazyka pociťují jako závazná.
- pravidla normativní výslovnosti se vztahují jak na výslovnost jednotlivých hlásek, hláskových spojení a na normativní přízvukování, tak na členění souvislé řeči: na frázování (logické a rytmické členění věty), větný (logický) přízvuk a intonaci vět a větných úseků.
- kultivovaná výslovnost (řec. orthos – správný, epein – mluvit)

Ortofonie

- nauka o správném tvoření jednotlivých hlásek, včetně spojování hlásek v proudu řeči a její modulace
- je součástí ortoepie

Fonetická transkripce (přepis)

- záznam zvukové podoby řeči pomocí značek
- mezi zvukovým segmentem (hláskou) a grafickou značkou je jednoznačný vztah
- systém mezinárodní fonetické transkripce (IPA)
- žabka x [žapka]
- zásady viz handout

Systemy transkripce

1. nealfabetické (nevyužívají abecedu, resp. latinku): a) analytické, b) syntetické
2. alfabetické

Zjednodušená fonetická transkripce (pro ČJ)

- základem je česká abeceda
- alfabetská a syntetická
- poměr 1:1 (jednomu znaku odpovídá jedna hláska a jedné hlásce jeden znak)
- česká transkripce uchovává v podstatě diakritický princip českého pravopisu. Jen výjimečně zavádí česká transkripce znaky, které nejsou v inventáři českých grafémů běžné

Fonetická transkripce x pravopis

- fonetická transkripce ruší pravopisnou konvenci a odráží přesné znění řeči
- pravopis na rozdíl od fonetické transkripce reflektuje i jiné složky než zvukovou (princip fonologický, principy etymologický, princip historický...)
- [spjef] x zpěv

Fonologická transkripce (přepis)

- záznam jen těch složek zvukové realizace jazyka, které mají fonologickou (rozlišující) funkci